

**MEHMONDO'STLIKNI IFODALOVCHI PAREMI(Y)ALARNING
IJTIMOIY FUNKSIYALARI: QIYOSIY TAHLIL (O'ZBEK-INGLIZ TILI
MISOLIDA)**

Abdullayev Aliyor Olimovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Email: musayevolim@gmail.com

Ilmiy rahbar: f.f.f.d., (PhD) Mukumov Maxmud Xudoyberdiyevich

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada mehmondo'stlik (guest/host, hospitality) konseptini ifodalovchi paremiyalar (maqol va maqolga yaqin turg'un hikmatlar)ning jamiyatdagi ijtimoiy funksiyalari o'zbek va ingliz tillari materiallari asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Nazariy tayanch sifatida paremiologiyada proverbs/maqollarning "nutqiy aktlarda" ishlatilishi, ularning ko'p funksiyaliligi va vaziyatga bog'liq ma'no ochilishi (polyfunctionality, heterosituativity) haqidagi qarashlar asos qilib olindi. Tadqiqotda maqsadli tanlanma usuli qo'llanib, o'zbek tilidan 30 ta mehmondo'stlikka oid maqol (asosiy manba: Ziyozdagi tematik to'plam), ingliz tilidan esa 20 ta mehmondo'stlik/guest-etiketiga oid proverb (asosiy manba: *Little Oxford Dictionary of Proverbs* hamda tarixiy-etimologik izohlar) korpus sifatida shakllantirildi. Mazmuniy-kontent tahlil orqali paremiyalar 5 funksional toifaga kodlandi: (1) normativ-regulyativ (me'yor belgilash), (2) aksiologik (qadriyatni legallashtirish), (3) relatsion/odoblilik (munosabatni yumshatish, yuz saqlash), (4) chegaralash-iqtisodiy (chegara qo'yish, resurs nazorati), (5) didaktik/metapragmatik (qanday gapirish/qaror qilishni o'rgatish). Natijalar o'zbek paremiyalarida mezbonning burchi va mehmonning ulug'lanishi ustunligini, ingliz paremiyalarida esa "mehmon bo'lish me'yor" va ortiqcha turib qolmaslik haqidagi chegaralovchi funksiyalar kuchliroq ekanini ko'rsatdi. Tadqiqot xulosalari intercultural pragmatika va chet tilini o'qitishda paremiologik materiallardan foydalanish uchun metodik takliflar beradi.

Kalit so'zlar: paremiya, paremiologiya, maqol, hospitality, guest/host, mehmon, mezbon, ijtimoiy funktsiya, qiyosiy tahlil, lingvomadaniyat.

KIRISH

Globalashuv, migratsiya, ta'lim almashinuvi va turizm kuchaygan sharoitda "mehmondo'stlik" nafaqat madaniy qadriyat, balki real muloqotda xulq-atvor me'yorlarini belgilovchi pragmatik tizim sifatida ham dolzarb bo'lib bormoqda.

Mehmon kutish odobi, mezbonning mas'uliyati, mehmonning “qanchaga kelib, qachon ketishi” kabi mayda tuyulgan qoidalar ham ijtimoiy munosabatlar barqarorligiga xizmat qiladi. Bu me'yorlar ko'pincha qisqa, yodda qoladigan va avloddan-avlodga tez ko'chadigan paremiyalar orqali kodlanadi. Paremiologiyada proverbs/maqollarni yig'ish (paremiografiya) va ularni ilmiy o'rganish (paremiologiya) bir-birini to'ldiruvchi ikki yo'nalish ekani, eng muhim masala esa paremiyaning real nutqdagi ishlatilishi va shu vaziyatda qanday ijtimoiy vazifa bajarishidir.

Zamonaviy nazariy yondashuvlar paremiyaning “bir matn — ko'p funksiya” xususiyatini alohida ta'kidlaydi: bir paremiya turli vaziyatlarda turli ma'nolarni “yuklashi”, turli pragmatik niyatlarni bajarishi mumkin. Demak, mehmondo'stlik haqidagi paremiyalarni faqat “mazmun” bo'yicha emas, balki jamiyatda nima ish qilishi (me'yor o'rnatishi, qadriyatni mustahkamlashi, nizoni yumshatishi, iqtisodiy cheklovni legitimlashtirishi) bo'yicha o'rganish zarur.

O'zbek tilida mehmon konsepti juda yuqori baholanishi xalq paremiologiyasida yaqqol ko'rinadi: “Mehmon — atoyi xudo”, “Mehmon — otangdan ulug'” kabi birliklar mehmonni e'zozlashni normativ darajada mustahkamlaydi. Shu bilan birga, o'zbek paremiyalarida ham mehmonning “me'yori” mavjud: masalan, “Birinchi kun mehmon — oltin..., uchdan o'tsa — pes” yoki “Mehmon nosi uch kundan keyin sasir” kabi birliklar mehmonchilikning vaqt chegarasini bildiradi. Ingliz paremiologiyasida ham shu motiv kuchli: *Little Oxford Dictionary of Proverbs* “Fish and guests stink after three days” paremiyasini “outstay one's welcome” (ortiqcha turib qolmaslik) mazmuni bilan izohlaydi va uni ingliz maqoli sifatida qayd etadi. Bundan ham qiziqrog'i, ushbu paremiyaning tarixiy ildizi lotincha “HOSPES TAMQUAM PISCIS...” iborasiga borishi, inglizcha ilk qaydi 1580-yillarga tegishli ekani ko'rsatiladi. Bu fakt mehmondo'stlik paremiyalarida umumiy “universal ehtiyoj” (mehmonni izzatlash + resurs/chegara nazorati) bilan birga, madaniyatlararo tarqalish va qayta talqin jarayonlari ham borligini anglatadi.

Shu nuqtadan kelib chiqib, maqolaning maqsadi — o‘zbek va ingliz tillarida mehmondo‘stlikni ifodalovchi paremiyalarning ijtimoiy funksiyalarini aniqlash, ularni qiyosiy ko‘rsatish va til o‘qitish hamda intercultural muloqot uchun metodik xulosalar berishdan iborat. Tadqiqot savollari quyidagicha:

1. O‘zbek va ingliz paremiyalarida mehmondo‘stlikning qaysi ijtimoiy funksiyalari ustun?
2. “Mehmonni ulug‘lash” va “mehmonchilik me’yori” motivlari ikki til korpusida qanday nisbatda?
3. Ushbu farqlar til o‘qitish jarayonida qanday metodik yechimlarni talab qiladi?

METODOLOGIYA

Material va tanlanma. Tadqiqot uchun ikki kichik korpus tuzildi: A) O‘zbek korpusi (N=30): mehmondo‘stlikka oid maqollar Ziyoz portalidagi “Mehmon va mehmondo‘stlik haqida maqollar” tematik to‘plamidan maqsadli tanlab olindi (mehmon, mezbon, qo‘noq, dasturxon, palov kabi kalit birliklar ishtirok etgan paremiyalar).

B) Ingliz korpusi (N=20): asosiy manba sifatida *Little Oxford Dictionary of Proverbs* dagi HOSPITALITY bo‘limiga kiritilgan proverb birliklari hamda “guest/guests” indeksli maqollar tanlandi (Fish and guests..., The company makes the feast, Treat your guest... va h.k.). Qo‘shimcha tarixiy asoslash uchun “Fish and guests...” paremiyasining kelib chiqishi haqidagi ilmiy izohdan foydalanildi. “Welcome is the best cheer” kabi birliklar esa tarixiy proverb to‘plamida qayd etilgan shaklda tekshirildi.

Kodlash va funksional toifalar. Kontent-tahlil asosida har bir paremiyaga ustuvor ijtimoiy funktsiya biriktirildi (ba’zi birliklarda ikkilamchi funktsiya ham bo‘lishi mumkinligi e’tirof etiladi; paremiyalarning ko‘p funksiyaliligi va vaziyatga bog‘liqligi nazariy jihatdan tan olingan). Toifalar:

1. Normativ-regulyativ: “qanday qilish kerak/kerak emas” me’yorini belgilash.
2. Aksiologik: mehmondo‘stlikni qadriyat sifatida ulug‘lash, legitimlashtirish.
3. Relatsion/odoblilik: munosabatni tartibga solish, yuz saqlash, yumshoq tanbeh.
4. Chegaralash-iqtisodiy: resursni tejash, vaqt/chegarani legitim qo‘yish.

5. Didaktik/metapragmatik: nutqiy xulq strategiyasini o'rgatish ("qanday gapir, qanday kutib ol").

Tahlil birliklari sifatida paremiyaning semantik yadrosi (guest/host roli), obraz (metafora/metonimiya), va pragmatik natija (qanday ijtimoiy xulqni qo'llab-quvvatlaydi) olindi.

NATIJALAR

1. Funktsional taqsimot (kodlash natijalari).

O'zbek korpusi (N=30) bo'yicha:

- Normativ-regulyativ: 13 ta (43,3%)
- Aksiologik: 8 ta (26,7%)
- Relatsion/odoblilik: 4 ta (13,3%)
- Chegaralash-iqtisodiy: 3 ta (10,0%)
- Didaktik/metapragmatik: 2 ta (6,7%)

Ingliz korpusi (N=20) bo'yicha:

- Chegaralash-iqtisodiy: 9 ta (45,0%)
- Normativ-regulyativ: 4 ta (20,0%)
- Didaktik/metapragmatik: 3 ta (15,0%)
- Aksiologik: 2 ta (10,0%)
- Relatsion/odoblilik: 2 ta (10,0%)

Bu raqamlar tanlanma korpus doirasidagi tendensiyani ko'rsatadi (butun til tizimi uchun "mutlaq" xulosa emas). Shunga qaramay, ikkita muhim qiyosiy signal paydo bo'ladi: (a) o'zbek paremiyalarida mehmonni ulug'lash va mezbon burchi kuchliroq normativlashgan, (b) ingliz paremiyalarida mehmonchilikning "me'yor" va ortiqcha turib qolmaslik g'oyasi ancha markazda turadi.

2. O'zbek paremiyalarida ijtimoiy funksiyalar: tipik misollar.

Aksiologik va normativlik birikkan holat:

- "Mehmon — atoyi xudo."
- "Mehmon — otangdan ulug'."

Bu misollarda mehmon "oddiy tashrif buyuruvchi" emas, balki muqaddas maqomga yaqinlashtirilgan ijtimoiy figura. Aksiologik funksiya (mehmondo'stlik — qadriyat) normativ funksiya bilan qo'shib, mezbonning burchini "shunchaki odat"dan "ma'naviy majburiyat" darajasiga ko'taradi.

Relatsion/odoblilik va yuz saqlash:

- "Kelguncha mehmon uyalar, kelgandan so'ng mezbon uyalar."

Bu paremiya mehmon-mezbon o'rtasidagi noqulaylikni yumshatadi, ijtimoiy

“tanglik”ni izohlab beradi va ikki tomonning psixologik holatini normallashtiradi.

Chegaralash (mehmonchilik me'yor):

- “Birinci kun mehmon — oltin..., uchdan o'tsa — pes.”
- “Mehmon nosi uch kundan keyin sasir.”

Bu yerda mehmonni e'zozlash bilan birga, “vaqt me'yor” ham ochiq kodlanadi: ijtimoiy resurs (ovqat, vaqt, xizmat) cheksiz emas. Qiziq tomoni — “uch kun” motivi o'zbek korpusida ham juda aniq.

XULOSA

Maqola o'zbek va ingliz tillari materialida mehmondo'stlik paremiyalarining ijtimoiy funksiyalarini qiyosiy ko'rsatdi. Tanlanma korpus tahliliga ko'ra, o'zbek paremiyalarida mehmonni ulug'lash va mezbon burchini normativlash ustun (43,3% normativ; 26,7% aksiologik), ingliz paremiyalarida esa mehmonchilikning me'yor, vaqt chegarasi va “outstay”ga qarshi signal kuchli (45,0% chegaralash-iqtisodiy). “Uch kun” motivining ikki til paremiologiyasida mavjudligi mehmondo'stlik diskursida universal pragmatik mexanizmlar borligini ham, tarixiy tarqalish ehtimolini ham ko'rsatadi. Nazariy jihatdan esa paremiyalarni funksional tahlil qilish ularning ko'p funksiyali va vaziyatga bog'liq tabiatini inobatga olgan holda samarali bo'lishi isbotlandi. Amaliy jihatdan, intercultural muloqot va til o'qitishda paremiyalarni “qadriyat + me'yor + pragmatik ssenariy” uchligi orqali berish, noto'g'ri talqin va kommunikativ xatoliklarni kamaytiradi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Ziyoz. “Mehmon va mehmondo'stlik haqida maqollar” (tematik to'plam).
2. Yuldasheva O.R. “Maqollardagi milliy realiya va lingvomadaniy kodlar...” (mehmondorchilik paremiyalari sharhi, 2024).
3. Knowles, E. *Little Oxford Dictionary of Proverbs* (HOSPITALITY, guest/guests indeksleri).
4. Bahramovna, Y. S. (2022). Etymological And Semantic Analysis Of Clothing Names In Different Systemic Languages. *Web Of Scientist: International Scientific Research*, 83-88.
5. Bahromovna, Y. S. (2021). Thematic Division of Clothing Names in English and Uzbek. *European Journal Of Innovation In Nonformal Education*, 1(2), 61-62.